

G.DÁWLETOVANIŇ SHIĞARMALARINDA GÓNERGEN SÓZLERDİŇ
QOLLANILIWI

(“SeniŇ dártaŇ menen jasaymay hayal”, “Qız taxtım”, “Gúzgi tolğanıslar”,
toplamları misalında)

Djoldasbaeva Shaxrizoda Abatbay qızı

Berdaq atındağı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti
Filologiya hám tillerdi oqıtıw (qaraqalpaq tili) tálim baǵdarı studentı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10498504>

Annotaciya. Bul maqalada qaraqalpaq shayırası G.DáwletovaniŇ shıǵarmalarındaǵı gónergen sózler haqqında sóz etiledi. Maqalada berilgen gónergen sózler tarawlarǵa bólip úyrenilgen. Gónergen sózlerge sıpatlama berilip, misallar menen kórsetilgen.

Gilt sózi: gónergen sózler; til bilimi, kórkem ádebiyat, shıǵarma, maqala, qosıq.

USE OF OBSOLETE WORDS IN THE WORKS OF G. DÁWLETOVA

("I live with your wire, woman", "My daughter's throne", "Autumn knots", as an
example)

Abstract. In this article, it is said about the archaisms that karakalpak poet G.Dauletova used in her works.

Key word: absolute words, linguistics, literature of art, a work of art, article, song.

УПОТРЕБЛЕНИЕ УСТАРЕВШИХ СЛОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Г.
ДАВЛЕТОВОЙ

(«Я живу твоей проволокой, женщина», «Трон моей дочери», «Осенние узлы»,
как пример)

Аннотация. В данной статье говорится об архаизмах, которые использовала в своих произведениях каракалпакская поэтесса Г. Даулетова.

Ключевое слово: устаревшие слова, лингвистика, художественный литература, произведение, статья, стихи.

Kúndelikli turmısta qollanıwdan shıǵıp qalǵan sózlerge gónergen sózler delinedi. TildiŇ tariyxıy rawajlanıwınıŇ belgili bir dáwirlerinde bunday sózler oǵada jiyi qollanııp kelingin.

Degen menen, olardıŇ bir toparı sáykes uǵımnıŇ góneriwi yamasa turmıstan shıǵıp qalıwı sebepli, házir siyrek jumsaladı. Bunday sózlerde xalıqtıŇ, xalıq tiliniŇ ótmishi kórinedi.

Sońǵı jılları qaraqalpaq til biliminde, kórkem ádebiyatta gónergen sózlerdiŇ qollanıwın úyrengen bir qansha maqalalar baspadan shıqtı. Buǵan misal etip G.AtabaevanıŇ “K.KárimovtıŇ “Aǵabiy” romanında gónergen sózlerdiŇ qollanıwı”, A.DurisbergenovanıŇ “T.QayıpbergenovtıŇ “Muǵallimge raxmet” povestindegi gónergen sózlerdiŇ qollanıwı”, D.XalmuratovanıŇ “Dástanlar tilinde gónergen sózlerdiŇ qollanıwı”, R.OrazımbetovanıŇ “Sh.SeytovtıŇ "Xalqabad" romanındaǵı gónergen sózlerdiŇ qollanıwı” maqalaların aytıp ótiw orınlı.

G.Dáwletova úlken eki ásirdiŇ talantlı shayırası. Ol óz kózi menen kórgen waqıyalardı, basınan ótken keshirmelerdi ádebiyatımızda qaldırıwda, sol dáwirdiŇ nápesin beriwde gónergen sózlerden sheber paydalanǵan. OnıŇ dáslepki kitabı “Qaraqalpaqtan” baspasında “SeniŇ dártaŇ menen jasayman hayal” atamasında 2001-jılı baspadan shıqqan. “Qız taxtım” toplımı 2009-jılı Tashkent qalasınıŇ “Meriyus” baspasında, “Gúzgi tolğanıslar” kitabı Nókis qalasında

“Qaraqalpaqstan” baspasında 2012-jılı jarıq kóredi. Shayırdıń bul toplamlarǵa kirgen qosıqlarınıń tematikası hayal-qızlarǵa, tuwılǵan jerge, balalıqqa qaytıwǵa baǵıshlangan sezimler menen tolı.

Bul qosıqlardı insan kewline jetkerip beriwde, zamannıń ruwxın sezindiriwde shayır gónergen sózlerden júzikke qas qondırǵanday etip paydalanǵan. Bul qosıqlardı oqıw arqalı xalqımızdıń sol dáwirdegi jasaw tárizine, mámleketti basqarıw islerine, kiyim-kenshek atamalarına, xalıqtın social jaǵdayına baylanıslı gónergen sózlerdi tómendegidey toparlarǵa ajratıwǵa boladı.

1. Siyasty-jámıyetlik turmısqa baylanıslı gónergen sózler:

Shax-erte dáwirdegi mámleketti basqarıwshı adam, patsha ataǵı hám usı ataqqı iye adam.

Mısalı: Húrmetińe shaxlar tájim eterdey,

Táriypińnen qaǵaz janıp keterdey. (“Házireti hayal” qosıǵınan 15-bet).

Xan-erte dáwirlerdegi mámleketti basqarıwshı joqarı klass wákilleriniń biri. Mısalı:

Xanlardı qaqsatıp qızıl til menen,

Kúniń bar ma “qarmaǵına” ilmegen. (“Berdaq shayırǵa” qosıǵı 137-bet).

Atalıq-revoluciyaǵa shekemgi puqara xalıqtıń ústinen húkimdarlıq etiwshi, el basqarıwshı ámeldar kisi. Mısalı:

Tıpırshılap qırshın jandı qıyǵanda,

Atalıqtıń kegin alǵan shoqaman. (“Sher tolqıtqan shejireli, Shaxaman.” poeması 124-bet).

Gúbi – qatıqtı pisip ayranǵa aylandırıp mayın alıw ushın arnalǵan, uzınlıǵı bir metrdey cilinder formasındaǵı áǵashtan islengen ıdıs.

“Labadıǵına” sál-pál aqıl súykeseń,

Túpsiz gúbi tutarma eken úykeseń. (“Seniń dártiń menen jasayman hayal” 7-bet).

Mes – suyıq ishımlık quyıw ushın, kóbinese jolǵa shıqqanda suw, qımız, ayran quyıp paydalanatuǵın eshki terisinen islengen ıdıs. Mısalı:

Meske tıqpay, Pámir tawdıń basınan,

Qurbanlıqqa shalayın men, anajan. (“Quwat ber sen, Tumarisa anajan”, 25-bet).

Dabil – ańǵa yamasa sawashqa shıqqanda xabar beriw, bir nárseni bildiriw ushın qaǵatuǵın qattı gúmpildep ses shıǵaratuǵın ásbap, qural. Mısalı:

Arıń ushın shıbın janım jaǵaman,

Atıń shıǵar jerde dabil qaǵaman. (“Sher tolqıtqan shejireli, Shaxaman” qosıǵınan 129-bet).

Qorjın – júnnen toqıp islengen, jol ánjamı salınatuǵın qalta.

Mısalı: Qorjınǵa ápsana ańız artqanda,

Danalıqqa saǵa bolǵan Shaxaman. (“Sher tolqıtqan shejireli, Shaxaman” qosıǵınan 126-bet).

Geshtek – shıǵarıspaq etip kóbinese keshte uyımlastırılatuǵın, awqat pisirilip, waqtı xoshlıq etiletuǵın otırspaq, meylis. Mısalı:

Geshtek kúni aytıssa qız jigitlet,

Aqshamı ıshqıdan júrek sızıldı,

Kewillerdi tabıstırǵan, qara úy. (“Qara úy” qosıǵınan 94-bet).

2. Kiyim-kenshek atamaları hám bezeniw buyımlarına baylanıslı gónergen sózler:

Telpek – bas kiyimniń bir túri, tóbesi domalaq, qoydıń seńseń terisinen jiyeklengen, ıssı bas kiyim. Mısalı:

Bazda aqillisañ telpek kiygennen.

Tumaris qılısh aldı qolğa kúygennen. (“Seniñ dártiñ menen jasadıman hayal” 7-bet).

Háykel – qaraqalpaq hayal-qızlarınıñ tiykarǵı kókirek bezeniw buyımı. Háykel jalpaq, tórtmúyishli kóriniske iye bolıp, joqarı tárepinde múyız kórinisindegi naǵıs hám tómengi bóliminde asılma taǵınshaqlar bar. Onıñ aldınǵı tárepi 3-9 úlken qımbat bahalı taslar menen bezelip xalıq arasında onı “háykel qas” dep te ataǵan. Mısalı:

Men Nawrısayman keldim saǵınıp,

Sulıwlıqtan altın háykel taǵınıp. (“Nawrısayman, keldim saǵınıp” 53-bet).

Qálbime mórleñip soǵılǵan háykel.

Aspannıñ ashıǵı-quyashtıñ qızı.. (“Qálbimdegi háykel”, 50-bet).

Kók kóylek – qaraqalpaq xalqınıñ milliy kiyimi. Qızlar onı óz qolları menen tigip, toy máresimlerinde kiyetuǵın bolǵan. Mısalı:

Bir kóylekti tórt jıl tikken sorasam,

Kelinshektiñ toy lipası kók kóylek. (“Kók kóylek”, 72-bet).

Sáwkele – qaraqalpaq hayal-qızlarınıñ hasıl taslar, monshaqlar menen bezelgen, milliy bas kiyimi.

Árebek – burınǵı zamanda qaraqalpaq qızları turmısqa shıqqannan soñ murnına altın (yáki gúmis) “sırǵa” tárizli taǵınshaq taǵatuǵın bolǵan. Mine sol árebek dep atalǵan. Mısalı:

Tas monshaqlı sáwkelesi jarasıq,

Háykel, túyme árebegi say bolǵan. (“Kók kóylek” qosıǵınan 72-bet).

Qamqa ton – altın-gúmis jalatqan, jip penen tıǵız etip toqılǵan, jipek gezlemeden islengen ton. Mısalı:

Qubla búgin kórseñiz tórt tamanı,

Qundız kórik, qamqa tonlı, Qarataw. (“Qarataw”, 7-bet).

Tulımshaq – qızlardıñ eki shekesinde bir tutam etip qoyatuǵın arnawlı shash bólegi. Mısalı: Shıbıq atta tulımshaǵım jelibirep,

Shawıp júsem anam turdı eljirep. (“Balalıqtı saǵınıp” qosıǵınan 63-bet).

3. Qarıw-jaraq atamalarına baylanıshlı gónergen sózler:

Qanjar – belge baylanatuǵın qayısqa ildirilgen eki jaǵıda júzli, ushı ótkir pıshaq sıyaqlı qısqqa saplı qural. Mısalı:

Qálbimdi tilkiler tat basqan qanjar,

Tawlardıñ kóksinde mın jıllıq muz bar. (“Quwat ber sen, Tumarisa anajan”, 25-bet).

Bazda aq degeniñ shıǵadı qara,

Qıyanet qara qanjar saladı jara. (“Men seni súyemen, adamlar” 47-bet).

Aybalta – baltanıñ qural ornına qollanılatuǵın túri. Ádette patshalar qolına alıp otıratuǵın arnawlı qural-jaraq. Mısalı:

Aybaltalı arqıraǵan “piriñdi”,

Lal qaldırıp qollasıwǵa jaradıñ. (“Dostım Oralxanǵa”, 130-bet).

4. Turaq jay hám onıñ buyımlarına baylanıshlı gónergen sózler:

Otaw – shiy menen qorshalıp, kiyiz benen jabılıp qoyılatuǵın kóshirip tigiliwge qolay aǵash úy, qara úy. Mısalı:

Qanat berip qıyalımnan shıqpaysañ,

Bozatawım-boz otawım, qara úy.

Kerege – toǵay taldan hám jıńıshke qara taldın qadasınann islengen qara úydiń qaptal bóleginiń bir bólegi. Mısalı:

Eris dep atalıp pútin keregeń,

Otaw qurǵan jánewitten óreden.

Kelinshek tur keregege asılǵan,

Ses shıǵarmas ernin qımıp qısılǵan. (“Qara úy”, 92-bet).

Aq qur – qara úyge dárkar qural-saymanlardın biri. Qara úydiń belbewi, qızıldan jipek salıp, ortası aq etip toqılǵan.

Dizbe – qara úydiń shańaraqtı kóterip turǵan uwıqların bir-birine tirkep dizip baylap qoyatuǵın júnnen toqılǵan baw. Mısalı:

Qızlar aq qur, basqur, dizbe kestelep,

Jez shiy, tekiymetke naǵıs dástelep. (“Qara úy”, 93-bet).

Kúye túsip basqur, dizbe gónergen,

Keregesi kerilmese zar uyiń (“Irazı bolıń, anajan”, 118-bet).

Juwmaqlap aytqanda, G.Dáwletovaniń qaysı shıǵarmasın alıp qarasaq ta, onda tańlangan gónergen sózler shıǵarma tilin janlandırıp, milliylik kolorit beredi. Sebebi, shayır sol dáwirdegi xalıq sózlerin paydalana otırıp, onıń álwan qırları menen sırların kóz aldımızǵa jayıp beredi. Sonı úyreniw nátiyjesinde, jaslar hám keleshek áwladqa gónergen sózler tuwralı keńnen túsiniń bere alamız.

REFERENCES

1. Бердимуратов Е. Ҳазирги қарақалпақ тили. Лексикология. Некис: 1994, -В.117-118.
2. Бекбергенов А Карақалпақ тилинин стилистикасы. Нокис: «Қарақалпақстан», 1990.
3. Карақалпақ тилинин тусиндирме сөзлиги. Төрт томлық. I том.
4. Қарақалпақстан баспасы. Нөкис-1982.
5. Карақалпақ тилинин тусиндирме сөзлиги. Төрт томлық. II том. Карақалпақстан баспасы. Некис -1984.
6. Карақалпақ тилинин тусиндирме сөзлиги. Төрт томлық. III том.
7. Карақалпақстан баспасы. Нөкис -1988.
8. Карақалпақ тилинин тусиндирме сөзлиги. Төрт томлық. IV том. Карақалпақстан баспасы. Некис -1992.
9. Г.Дәўлетова "Сениң дәртиң менен жасайман Һайал" Қарақалпақстан баспасы. Нөкис-2001.
10. Г. Дәўлетова "Қыз тахтым" Мерийус баспасы. Ташкент-2009.
11. Г. Дәўлетова "Гузги толғаньслар" Қарақалпақстан баспасы. Нөкис-2012.